

FILOLÓGIA – JAZYKOVEDA – LITERÁRNA VEDA

Ján Kačala

Pedagogická fakulta UK Bratislava

Abstrakt: Filológia ako vedná disciplína napriek svojej dlhej histórii a napriek premenám, ktoré absolvovala, stále má v našom vedeckom živote svoje miesto a netreba ju ani zachraňovať premenúvaním, ani namáhavým hľadaním profilu akejsi „novej filológie“. To platí aj o stále živých a potrebných súvisiacich termínoch filológ, filologický odbor a pod.

Kľúčové slová: filológia, slovanská filológia, klasická filológia, slavistika, filologické odbory, filológ

Abstract: Despite its long history and the changes that it has undergone, philology as a scientific study still occupies an important place in our scientific life and there is no need to save it neither by its renaming nor by effortful seeking of a “new philology” profile. This applies also to still frequently used and necessary terms related to philology, such as philologist, philological discipline, etc.

Keywords: philology, Slavic philology, classical philology, Slavistics, philological disciplines, philologist

Vo vývine vedeckého myslenia vo všeobecnosti, ale aj pri riešení konkrétneho výskumného problému nepochybne možno pozorovať situácie, že pri bádateľskom prístupe k objektu výskumu sa bádateľ rozhoduje medzi všeobecnejším, syntetizujúcim alebo komplexnejším pohľadom na tento objekt alebo špecifickjším pohľadom, ktorý svojím zameraním a najmä výskumným aparátom poskytujú príslušné špeciálne vedné disciplíny. Aby sme nemuseli ísť ďaleko, ako príklad môžeme uviesť interpretáciu literárneho diela: k nej možno pristupovať zo širšieho hľadiska, ktoré zahŕňa komplexne aj jazykovedný prístup, aj literárnovedný prístup; takýto širší prístup možno súhrnne označiť aj za filologický. Hoci uznávame literárne dielo ako jednotný jazykovo-ideovo-esteticky skoncipovaný artefakt, na druhej strane nemôžeme pri jeho skúmaní vylúčiť ani špecificky jazykovedný prístup, ani špecificky literárnovedný prístup (tak ako sme toho bežne aj svedkami), hoci každý z nich je nevyhnutne limitovaný a v podstate istým spôsobom aj ochudobňuje jeho výklad.

Vlastný jazykovedný prístup je vecne odôvodnený tým, že slovesné umelecké dielo je stvárnené j a z y k o m a literárny jazyk vo všeobecnosti alebo jazyk konkrétneho literárneho diela ako súčasť spisovného jazyka alebo aj ako súčasť celého národného jazyka možno skúmať aj samostatne, bez ohľadu na ideové a estetické poslanstvo, ktoré literárny jazyk v danom prípade sprostredkúva. Istým zúženým príkladom na takýto prístup je povedzme aj uvádzanie dokladov čerpaných z literárnych textov v jazykovedných výkladoch, pričom tieto doklady majú v jazykovednej práci potvrdzovať jestvovanie istého jazykového javu alebo to, čo o danom jave tvrdí príslušný bádateľ.

Na analogickom základe je vecne odôvodnený aj špecificky literárnovedný prístup, keďže slovesné umelecké dielo prináša čitateľovi isté ideovo-estetické poslanstvo a jeho analýza, ako aj spôsob sprostredkovania čitateľovi je predmetom literárnej vedy.

Z druhej strany vývinom vedeckého myslenia sú podmienené aj vzťahy medzi istými príbuznými vednými disciplínami. Máme na mysli tú skutočnosť, že keď istá vedná disciplína zápasí o svoju emancipáciu alebo priam o svoje jestvovanie, v argumentácii v jej prospech sa zvýrazňujú skôr osobitosti v predmete skúmania, ako aj vo vedeckých metódach používaných na získavanie vedeckých poznatkov, v sledovaných cieľoch aj v dosiahnutých vedeckých výsledkoch. Na druhej strane nie sú vylúčené ani opačné postupy, keď sa istá špeciálna vedná disciplína vedome prihlasuje k všeobecnejšie alebo dokonca ku globálne orientovanej disciplíne a vtedy sa vyzdvihujú spoločné znaky obidvoch alebo aj viacerých istým spôsobom príbuzných disciplín. Takouto nosnou vednou disciplínou v našich súvislostiach môže byť povedzme *semiotika* ako veda o znakoch, prípadne o označovaní.

Práve v novších časoch si predstavitelia príbuzných, ale mnoho ráz aj nepríbuzných vedných odborov zreteľne uvedomili, že na komplexný vedecký výklad istého javu často nestačia sily jednej konkrétnej vednej disciplíny, ale že treba spojiť sily viacerých zainteresovaných disciplín a pristupovať k výkladu daného javu *multidisciplinárne* alebo aj *interdisciplinárne*. Takýmto postupom sa význam istej jednej vednej disciplíny vonkoncom neznehodnocuje, keď si jej predstavitelia uvedomujú potrebu zapojiť do vedeckého bádania aj iné vedné disciplíny s ich vlastnými vedeckými metódami a očakávanými výskumnými výsledkami. A pri takomto prístupe sa nemusia ani obrusovať hrany integrujúcich sa vedných disciplín; každá zostáva sama sebou a svojou hrievnou prispieva k dosiahnutiu spoločného výsledku.

Keď sa po tomto všeobecnejšom exkurze mám vrátiť k vzťahom filológie a jazykovedy z jednej strany a filológie a literárnej vedy z druhej strany, pričom možno hovoriť aj o „tretej strane“ tohto trojuholníka, totiž o vzťahu jazykovedy a literárnej vedy, chcem predovšetkým vysloviť svoje presvedčenie, že o oživenie filologickej jednoty v súčasnosti netreba zápasiť; ona je prirodzená a

– aspoň potenciálne – stále jestvuje aj sa uplatňuje. Keď to je potrebné, filológia je nám k dispozícii. Pravdaže, nie všetci zainteresovaní si to rovnako dobre uvedomujú. Je pravda, že „starodávna“, mohli by sme povedať aj nevyšpecifikovaná, filológia sa dnes používa menej. No stále žije aj v našom vyjadrovaní, keď napríklad vravíme o tom, že príslušníci prvej generácie slovenských jazykovedcov študovali v Prahe na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity na prelome 20. a 30. rokov 20. storočia slovanskú a románsku alebo slovanskú a germánsku filológiu. Tieto dvojslovné pomenovania sa ako označenia študijných programov alebo študijných odborov a zároveň vedných odborov na univerzitách sporadicky vyskytujú stále, ale skôr už len ako neoficiálne názvy. Utvorením komplexných jednoslovných názvov *slavistika*, *romanistika*, *germanistika* a podobných uvedené dvojslovné názvy akosi stratili na pôvodnom lesku, hoci, paradoxne, dvoj- alebo viacslovné názvy týchto programov alebo odborov fungujú ako oficiálne aj dnes: napríklad vo vednom odbore *cudzí jazyky a kultúry* funguje študijný program doktorského štúdia s názvom *románske jazyky a kultúry*. Pravdaže, zvolená terminológia je daná oficiálnou nomenklatúrou založenou na istom právnom akte (v podobe úradnej vyhlášky a podobne). Dnes sa možno termín *filológia* alebo *filologický odbor* používa skôr ako neoficiálny súhrnný názov na označenie všetkých alebo viacerých disciplín zaoberajúcich sa jazykom, literatúrou alebo všeobecne kultúrou istých etnických celkov, prípadne aj etnických skupín.

V danej súvislosti dost' výnimočné postavenie majú termíny *klasická filológia* a jeho náprotivok *moderná filológia* či skôr v pluráli *moderné filológie*. Je pozoruhodné, že práve povedzme odbor *klasická filológia* zahŕňa viaceré špecifické disciplíny, ale ako súhrnný názov označujúci tieto disciplíny sa v plnom rozsahu zachováva. To platí aj o analogickom označení odborníka zaoberajúceho sa klasickou filológiou: to je *klasický filológ*. Aj pri termíne *moderná filológia*, prípadne v množnom čísle *moderné filológie* platí spomínané súhrnné hľadisko: aj tu ide o súhrnné označenie viacerých samostatných vedných odborov. Na druhej strane sa istotne aj zavádzaním označení jednotlivých vedných odborov ako študijných programov alebo študijných odborov na vysokých školách istým spôsobom používanie takéhoto súhrnného názvu v súčasnosti oslabuje, keďže sa uprednostňujú označenia typu *nemecký jazyk a literatúra*, *anglický jazyk a literatúra*, *španielsky jazyk a literatúra* a podobne. Na druhej strane všeobecné označenie *filologický odbor*, prípadne v množnom čísle *filologické odbory* platí ako protikladné vo vzťahu ku všetkým ostatným, t. j. *nefilologickým* odborom.

Istotne stojí za pripomenutie, že aj v nedávnej minulosti, keď ako označenie nižšieho stupňa vedeckej hodnoty platil termín *kandidát vied*, udeľovala sa táto hodnosť vždy s ohľadom na isté skupiny odborov. V odboroch zaoberajúcich sa

jazykom a literatúrou sa udeľovala hodnosť *kandidáta filologických vied*: tak je to uvedené v oficiálnom diplome potvrdzujúcom priznanie tejto vedeckej hodnosti. V iných skupinách vedných odborov to bol povedzme *kandidát historických vied* alebo *kandidát technických vied* a podobne. V dnešnej situácii v Slovenskej republike to takto stále platí pri udeľovaní najvyššej vedeckej hodnosti, t. j. *doktora vied*: aj tu odborník s touto najvyššou vedeckou hodnosťou, ktorý ju získal obhajobou doktorskej dizertácie v odbore jazykovedy alebo literárnej vedy, má v diplome uvedené, že je *doktorom filologických vied*. Pri zreformovaní niekdajšej vedeckej aspirantúry ako formy vedeckej prípravy mladých adeptov vedy a zavedení terajšej doktorandskej prípravy ako tretieho stupňa vysokoškolskej prípravy sa od uvedenej špecifikácie podľa skupín vedných odborov upustilo a dnes sa priznáva už iba všeobecne vedecká hodnosť *doktor filozofie* (v skratke *PhD.*), t. j. bez uvedenia užšej platnosti tejto vedeckej hodnosti v istom vednom odbore.

Analogicky tento stav platil aj pri udeľovaní akademickej hodnosti absolventom filologických odborov štúdia na univerzitách: v čase, keď súčasťou označenia takejto akademickej hodnosti bol aj tvar trpného prídavia *promovaný*, absolventi filologického štúdia dostávali oficiálny titul *promovaný filológ*. V iných odboroch to bol povedzme *promovaný pedagóg*, *promovaný biológ* a podobne.

Keď zjídeme do hlbšej minulosti, ukazuje sa nám ako významné využitie názvu *filológ*, v množnom čísle *filológovia* v označení *Prvý medzinárodný zjazd slovanských filológov*, ktorý sa konal v Prahe roku 1929, ako o tom svedčí jeho priamy aktér, významný český slavista a bohemista Bohuslav Havránek (pozri bližšie Havránek, 1932, s. 7). Pravdaže, aj do tohto označenia zasiahli už vyššie naznačené zmeny vedných odborov a neskôr sa takéto celosvetové snemovania slovanských filológov, ale aj predstaviteľov iných odborov slavistiky, napríklad etnológov, historikov, archeológov, už označovali ako *zjazdy* alebo *kongresy slavistov*, prípadne *slavistické zjazdy* či *kongresy*.

Z nášho užšieho – slovenského – hľadiska je priam symbolické, že práve *filológovia* fungovali aj pri prvom revolučnom kroku v dejinách spisovnej slovenčiny: ako je všeobecne známe, pri koncipovaní prvého slovenského spisovného jazyka, bernolákovčiny, pracovala okolo prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny Antona Bernoláka skupina odborníkov a podporovateľov, ktorá sa označovala ako *vlasteneckí filológovia*. Aj historické kodifikačné Bernolákovovo dielo z roku 1787 nieslo v sebe označenie *filologický*: bola to *Filologicko-kritická rozprava o slovenských písmenách s prílohou Ortografia*, v latinčine *Dissertatio philologico-critica de literis slavorum* a príloha *Orthographia*.

V našej historickej retrospektíve sa napokon pristavíme pri prvom rozkvetení slovanského písomníctva, jazyka a kultúry, spätého s účinkovaním byzant-

skej misie solúnskych bratov Konštantína a Metoda, t. j. v období staroslovienskeho písomníctva, jazyka a kultúry. V súvisi s touto epochou v našich kultúrnych dejinách, nazdávame sa, platí označenie odborníka venujúceho sa tejto epoche ako filológa veľmi presne a takmer nenahraditeľne. Je to tak preto, že všetky známe jazykové, literárne, historické, ako aj všeobecne kultúrne a duchovné fakty a javy z tohto obdobia sú také navzájom bezprostredne zviazané, že povedzme pri skúmaní staroslovienskeho jazyka vonkoncom nevystačíme s rýdzo jazykovednými poznatkami, ale že sme nútení brať do úvahy všetky ďalšie relevantné známe fakty, ktoré prinášajú iné vedné disciplíny. Nie je to iba preto, že doteraz známe pamiatky duchovnej i materiálnej kultúry sú svojím počtom obmedzené, je to najmä preto, že tieto pamiatky sú navzájom rozmanitým spôsobom priam bytostne previazané a zhrnuté poznatky o nich navzájom závislé. Preto vedecky skúmať literatúru, jazyk a kultúru tohto obdobia je vhodnejšie robiť ako filológ než ako jazykovedec alebo literárny či kultúrny historik alebo len všeobecne historik.

Ako sa ukazuje, filológiu sa žiada posudzovať nie iba v trojuholníkovom vzťahu, tak ako sme ho naznačili v názve nášho príspevku, lež skôr vo štvoruholníkovom vzťahu, a to v súvisi s tiež široko koncipovaným odborom – slavistikou. Kým predmetom vedeckého záujmu filológie bolo a zostáva písomníctvo, literatúra, a to nie iba krásna literatúra, predmetom slavistiky, tak ako sa už dosť pevne vyformovala, je síce tiež v prvom rade písomníctvo, literatúra v širokom zmysle, ale slavistika vo všeobecnosti zahŕňa aj kultúru a históriu slovanských národov. Pri tomto vymedzení má dôležitú úlohu porovnávacie hľadisko, a to nielen vnútri slovanského sveta, ale aj v zmysle porovnávania slovanského sveta s relevantným mimoslovanským. Tento stav by sme mohli opísať aj tak, že slavistika sa v súčasnosti bežne používa v dvoch významoch: v u ž š o m zmysle slova je to vedná disciplína, ktorá sa vedecky zaoberá slovanskými jazykmi a literatúrami v porovnávacom aspekte, v š i r š o m zmysle je to vedná disciplína, ktorá sa vedecky zaoberá nielen slovanskými jazykmi a literatúrami, ale aj kultúrou a históriou slovanských národov v porovnávacom aspekte. Slavistike v užšom zmysle zodpovedá dnes už klasický termín *slovanská filológia*.

Seriózne encyklopedické diela – staršie aj novšie – , ako je napríklad šesťzväzková *Malá československá encyklopédia* z rokov 1984 – 1987 alebo najnovšia slovenská *Encyclopaedia Beliana*, prinášajú v osobitných heslách súhrnné poznatky o filológii ako vednej disciplíne, o staršom aj novšom chápaní tohto pojmu a termínu a potvrdzujú nielen jeho diferencované používanie v jednotlivých vývinových epochách vedeckého poznania, ale aj jeho zreteľné odlišenie od viacerých príbuzných aj menej príbuzných vedných disciplín. Ukazuje sa tak, že pojem a termín *filológia* má u nás nielen svoje pevné histo-

rické opodstatnenie, ale aj súčasným stavom vedeckého myslenia potvrdené a neprestajne potvrdzované jestvovanie.

Naša prevažne pojmoslovná a vonkoncom nie systematická ani nie vyčerpávajúca úvaha jednako ukazuje, že filológia napriek svojej dlhej histórii a napriek premenám, ktoré absolvovala, stále má v našom vedeckom živote svoje miesto a netreba ju ani zachraňovať premenúvaním, ani namáhavým hľadaním profilu akejsi *novej filológie*. Na tomto mieste zhŕňajúco opätovne pripomínam súčasnú rozšírenosť, živosť aj mnohorakú potrebnosť nielen samého pojmu a termínu *filológia*, ako aj označenia *filológ*, ale najmä zodpovedajúceho vzťahového prídavného mena *filologický*. Toto adjektívum sa totiž používa v spojení s mnohými syntakticky nadradenými podstatnými menami, a tak sa s ním aj dnes môžeme stretnúť dosť často. Najnovšie toto prídavné meno ožilo aj zásluhou organizačných krokov na podporu vedeckého výskumu na zodpovedajúcich fakultách univerzít v Slovenskej republike. Mám na mysli utváranie ústavov ako väčších organizačných celkov, zhromažďujúcich katedry príbuzného zamerania: práve najmä v ostatnom desaťročí vznikli na pedagogických a filozofických fakultách slovenských univerzít ústavy alebo inštitúty *filologických štúdií*, ktoré integrujú pracovníkov filologických katedier, t. j. katedier slovenského jazyka a literatúry, nemeckého jazyka a literatúry, anglického jazyka a literatúry, katedier románskych jazykov a literatúr a prípadných ďalších. Na pôde týchto filologických ústavov sa zakladajú aj nové periodiká na publikovanie nových vedeckých výsledkov, určených najmä mladej vedeckej generácii, napríklad pod názvom *filologické štúdie*.

Na záver vyslovujem svoje presvedčenie, že keby sa mal oficiálne konštituovať a prijať naznačený názov *nová filológia* a mal by označovať „novú“ a samostatnú vednú disciplínu, okrem iného aj odlišnú od klasickej či v dobrom zmysle slova tradičnej filológie, istotne by to nemal byť iba výsledok rýdzo teoretického uvažovania, lež by to mal byť výraz vzniku naozajstnej a potrebnej novej vednej disciplíny, pričom tento vznik by mal byť podmienený aj potvrdený aktuálnou vedeckou aj spoločenskou potrebou. Nie som si istý, či taká potreba v súčasnosti naozaj jestvuje. Možno hej, ale to sa musí ukázať a potvrdiť. A len na okraj: ako by sa mal volať odborník v oblasti novej filológie? Azda *nový filológ*? Pri položení tejto otázky si, prirodzene, uvedomujem, že tu jestvuje aj možnosť opisného – štvorslovného – označenia *odborník v novej filológii*.

Literatúra

Encyclopaedia Beliana. Štvrtý zväzok. Eh – Gala. Red. Š. Luby a kol. Bratislava: Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied 2005.

HAVRÁNEK, Bohuslav: Předmluva. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Uspořádali B. Havránek, M. Weingart. Praha: Melantrich 1932, s. 7 – 13.
Malá československá encyklopedie. II. D/CH. Red. B. Kvasil. Praha: Academia 1985.

prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Ústav filologických štúdií
Pedagogická fakulta UK
Šoltésovej 4
811 08 Bratislava
kacala@fedu.uniba.sk